

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет права, публічного управління та національної безпеки
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Бондарчук Світлани Петрівни

УДК 159.922.2

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Дослідження структури та динаміки внутрішньогрупових стосунків в
учнівському колективі**

Спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Практична психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістра психології.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

С.П. Бондарчук

Керівник роботи:

доцент **І.Ф. Грабчук**

Науковий консультант:

доцент кафедри психології

Гречуха І.А.

Житомир – 2024

Висновок кафедри _____
за результатами попереднього захисту: _____

Протокол засідання кафедри
№ _____ від « ____ » _____ 20 ____ року

Завідувач кафедри

(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (науковий ступінь, вчене звання)

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти

_____ захистив (ла)
(прізвище, ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____
за шкалою ECTS _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Бондарчук С. П. Дослідження структури та динаміки внутрішньогрупових стосунків в учнівському колективі. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 053 «Психологія», ОПП «Практична психологія». – Поліський національний університет, Житомир, 2024.

Кваліфікаційна робота присвячена актуальній для практичної психології проблемі дослідження внутрішньогрупових стосунків в учнівському колективі.

За результатами проведеного теоретичного та емпіричного дослідження було отримано результати. Кількісна обробка даних складалася з трьох етапів: табличного, який передбачав побудову двох соціоматриць, оскільки взаємовідносини в класі вивчалися у сферах навчальної діяльності та дозвілля; графічного, внаслідок чого на основі соціоматриці була побудована соціограма, так як у внутрігрупових стосунках учнів у процесі навчальної діяльності та дозвілля суттєвих відмінностей не було встановлено; індексологічного, в результаті чого був отриманий індекс групової згуртованості учнівського колективу. На заключному етапі дослідження були сформовані висновки щодо характеру міжособових стосунків, існування мікрогруп та їх лідерів у досліджуваному класі.

Результати емпіричного дослідження показали проблему низької згуртованості учнівського класу. А також, проблеми міжособистісних стосунків в учнівському колективі: наявність великої кількості мікрогруп, декількох лідерів в класі, учнів зі статусом «знехтувані» та «ізольовані», низький показник рівня психологічної сумісності. Тому нами було підібрано та сплановано низки заходів, щодо підвищення цих показників та сприяння розвитку динаміки внутрігрупових стосунків учнівського колективу.

Ключові слова: міжособистісні відносини, групова структура, групова динаміка, групові процеси, групові норми, соціометрія.

SUMMARY

Bondarchuk S. Study of the structure and dynamics of intragroup relations in the student group.

Qualification work for a master's degree in specialty 053 "Psychology", OPP "Practical Psychology." - Polissya National University, Zhytomyr, 2024.

The qualification work is devoted to the problem of studying intragroup relations in the student group, which is relevant for practical psychology.

The results of the theoretical and empirical research were obtained. Quantitative data processing consisted of three stages: tabular, which involved the construction of two sociomatrices, since the relationships in the classroom were studied in the areas of educational activities and leisure; graphical, which resulted in the construction of a sociogram on the basis of the sociomatrix, since no significant differences were found in the intragroup relations of students in the process of educational activities and leisure; indexological, which resulted in the index of group cohesion of the student body. At the final stage of the study, conclusions were drawn about the nature of interpersonal relationships, the existence of microgroups and their leaders in the classroom under study.

The results of the empirical study revealed the problem of low classroom cohesion. And also, the problems of interpersonal relations in the student body: the presence of a large number of microgroups, several leaders in the class, students with the status of "neglected" and "isolated", a low level of psychological compatibility. Therefore, we have selected and planned a number of measures to improve these indicators and promote the development of the dynamics of intragroup relations of the student body.

Keywords: interpersonal relations, group structure, group dynamics, group processes, group norms, sociometry.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ СТОСУНКІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ.....	10
1.1. .Феномен міжособових стосунків у психологічних дослідженнях	10
1.2. Дослідження внутрігрупових стосунків колективу	13
1.3. Міжособистісні стосунки в учнівському колективі	18
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ СТОСУНКІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ	22
2.1. Методологічні підходи до дослідження внутрігрупових стосунків в учнівському колективі	22
2.2. Методи та організація дослідження внутрігрупових стосунків в учнівському колективі	23
Висновки до розділу 2	26
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ СТОСУНКІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ..	27
3.1. Особливості структури та динаміки внутрігрупових стосунків учнівського колективу.....	27
3.2. Рекомендації щодо розвитку учнівського колективу.....	30
Висновки до розділу 3.....	34
ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39
ДОДАТКИ.....	43

ВСТУП

Розвивається і живе людина в системі відносин з навколишнім світом. З перших днів свого існування і на протязі всього життя вона вступає в різного роду соціальні взаємовідносини. Вивченню природи суспільних відносин в командах, групах присвячено роботи зарубіжних психологів: М. Аргайла, Р.Бейлса, К. Левін, Я. Морено та інших. Сучасне суспільство ставить нові вимоги до людини, потребує розвитку її духовного та лідерського потенціалу.

М. Аргайл розробив класифікацію ситуацій взаємодії й відповідні їм стилі поведінки, вивчав природу позитивних і негативних емоцій, взаємозв'язок щастя, психічного й фізичного здоров'я. Р. Бейлс розробив схему, яка дозволяє систематизувати та реєструвати види взаємодії в різних командах за єдиним планом: область позитивних емоцій, область негативних емоцій, область вирішення проблем та область постановки цих проблем. К. Левін ввів і розвив теорію польової поведінки – психологічну теорію, яка вивчає зразки взаємодії між індивідом і оточуючим полем, тобто середовищем. Він вбачав джерела й рушійні сили розвитку взаємовідносин людей в їх соціальному житті. Я. Морено заснував соціометрію – теорію вимірювання міжособистісних стосунків в колективах та психодраму – метод психотерапії й психологічного консультування, який використовується для розвитку творчого потенціалу людини та розширення її можливостей взаємодії з іншими людьми.

Впровадження соціометричного дослідження в процес вивчення внутрігрупових стосунків пов'язано з іменами вітчизняних психологів: І.П. Волкова, Я.Л. Коломінського, Є.С. Кузьміна, Л.І. Уманського, В.В. Шпалінського та ін.

Вивченням системи суспільних відносин людей та їх суб'єктивного ставлення до всіх сторін дійсності займалися О.Ф. Лазурський, В.М. Мясіщев, В.М. Панфьоров та інші.

Питання привабливості, сили й активності в міжособистісних стосунках розкриті в працях Н.Л. Селіванова, Л.Я. Гозмана, М.М. Обозова, в яких відносини розглядаються як наслідок відчуття «симпатії-антипатії».

У сучасному світі, де співпраця та колективна діяльність набувають все більшого значення, формування ефективного учнівського колективу стає ключовим аспектом успіху у навчальній сфері. У цій кваліфікаційній роботі розглянемо структуру та динаміку внутрішньогрупових стосунків в учнівському колективі.

Мета дослідження: дослідити структуру та динаміку внутрішньогрупових стосунків в учнівському колективі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми внутрігрупових стосунків в колективі.
2. Здійснити підбір методів дослідження структури та динаміки внутрішньогрупових стосунків в учнівському колективі.
3. Визначити та описати структуру та динаміку внутрішньогрупових стосунків в учнівському колективі.

Об'єкт дослідження: структура та динаміка внутрішньогрупових стосунків в колективі.

Предмет дослідження: структура та динаміка внутрішньогрупових стосунків в учнівському колективі.

Гіпотеза дослідження: структура та динаміка внутрігрупових стосунків відображає загальний психологічний «клімат» в учнівському колективі; співпраця, виконання спільних проектів та завдань, організація свят, різні групові форми психологічної взаємодії позитивно впливають на групову динаміку та змінюють структуру взаємовідносин в учнівському колективі, а саме спостерігаємо зменшення кількості учнів зі статусом «ізолювані» та «знехтувані».

Теоретико-методологічною основою дослідження є теорія формування особистості в колективі (О.О. Бодальов, Я.Л. Коломінський, А.С. Макаренко та ін.), теорія відносин особистості (О.Ф. Лазурський, В.М. Мясіщев та ін.), положення про розвиток колективу (О.І. Донцов, Р.С. Немов, В.В. Шпалінський та ін.), теорія діяльнісного опосередкування міжособових відносин в групах

(Г.М. Андрєєва, М.Г. Ярошевський та ін.), «стратометрична» концепція малих груп (А.В. Петровський), соціометрична теорія та методи вивчення міжособових стосунків Я.Л. Морено.

Методи дослідження: методи теоретичних досліджень (аналіз, синтез, порівняння та узагальнення науково-теоретичної літератури з проблеми); психодіагностичні методи: дослідження структури та динаміки внутрігрупових стосунків колективу проводилося за допомогою методики соціометрії Я.Л. Морено; методи статистично-математичної обробки даних: описова статистика (відсотковий аналіз, середнє значення).

Наукова новизна та теоретичне значення: теоретичне значення даної роботи полягає в дослідженні структури та динаміки внутрішньогрупових стосунків в учнівському колективі.

Практична значущість одержаних результатів полягає у розширенні уявлення щодо особливостей міжособових відносин в колективах та формування сприятливого психологічного клімату для повноцінного розвитку особистості кожного члена цього колективу.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Положення та результати дослідження представлені для обговорення на 2 науково-практичних конференціях: науково-практичній конференції за результатами I туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт факультету права, публічного управління та національної безпеки «Студентські наукові читання – 2024» (м. Житомир, Україна; 11 грудня 2024 року) та Міжнародній мультидисциплінарній науковій інтернет-конференції на тему: «Дев'яносто другі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки» (м. Ополе, Польща; 18-19 грудня 2024 року).

Публікації. Теоретичні та емпіричні результати дослідження висвітлено у 3 публікаціях:

1. Бондарчук С.П. Дослідження внутрігрупових стосунків колективу. *Світ наукових досліджень. Випуск 34: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м.*

Ополе, Польща, 22-23 жовтня 2024 р.) / за ред. : О. Патряк та ін. ГО “Наукова спільнота”, WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО- П Шпак В.Б. 2024. С. 77-79.

2. Бондарчук С.П. Дослідження внутрігрупових стосунків колективу. *Дев'яносто другі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції* (м. Львів, Україна – м. Ополе, Польща, 18-19 грудня 2024 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5101/>

3. Бондарчук С.П. Дослідження ролі мотиваційних чинників у процесі формування команди. *Студентські наукові читання-2024 : Матеріали студентської науково-практичної конференції*, 11 грудня 2024 року. Житомир: Поліський національний університет, 2024. (подано до друку).

Структура і обсяг роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 51 сторінка, основний текст висвітлено на 38 сторінках. Список використаної літератури включає 40 джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ СТОСУНКІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

1.1. Феномен міжособових стосунків у психологічних дослідженнях

Не можна переоцінити те місце, яке займають взаємовідносини в людському існуванні. Мабуть не існує жодної сфери життєдіяльності людини, в якій не було б необхідності вступати у взаємовідносини з іншими людьми. В процесі праці, спілкування, навчання, гри – ми постійно встановлюємо зв'язки з оточуючими нас людьми.

Суспільство не є сукупністю окремих індивідів, а являє собою соціальну систему, побудовану на співпраці людей, з їхньою власною динамічною системою взаємозв'язків, які об'єднуються родинними, груповими, класовими та національними відносинами. Становлення особистості також не можна розглядати окремо від суспільства, в якому вона живе, і від системи соціальних зв'язків.

Взаємодія особистості і системи соціальних зв'язків (як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні ряду оточення) не є взаємодією двох ізольованих самотійних сутностей, що окремо одна від однієї. Кожна людина вступає у відносини, але і групи також вступають у взаємодію між собою. Таким чином, людина стає суб'єктом численних і різноманітних відносин. У цій різноманітності слід виділяти два основних види відносин: суспільні відносини та те, що В.М. Мясіщев називає "психологічними" відносинами [4; 5; 7; 11; 14].

Суспільні відносини представляють собою формалізовані, об'єктивні зв'язки між людьми, які говорять про їх належність до певних соціальних груп або ролей, таких як професійні, політичні чи економічні об'єднання. Ці зв'язки формуються не за особистими симпатіями чи антипатіями, а об'єктивними місцями, в яких індивіди залучаються до суспільної структури. Таким чином, суспільні відносини мають безособовий характер, зосереджуючись на соціальних ролях, а не індивідуальних.

Однак виконання соціальної ролі завжди залежить від того, наскільки індивід засвоює та інтерналізує її вимоги. Як зазначила Г. Андрєєва, навіть безособові суспільні відносини в конкретних випадках набувають індивідуального забарвлення. Це відбувається через те, що кожна роль забезпечує певні функції, які дозволяють індивіду реалізувати свій стиль виконання ролі. Це стає основою для формування в межах суспільних відносин нового рівня зв'язків – міжособистісні відносини [4; 5; 7; 11; 14].

Міжособисті відносини, що забезпечують у рамках суспільних, є спосіб їхньої психологічної реалізації. Вони наповнюють суспільні відносини "живою людською тканиною", створюючи простір для емоційних, ціннісних та особистісних проявів. Таким чином, спочатку формується взаємодія між людьми, а вже потім вона трансформується в суспільні та психологічні відносини.

Міжособистісні (психологічні) відносини суттєво відрізняються від суспільних своєю емоційною природою. Їх основа полягає в почуттях, які виникають у людей в процесі спілкування та взаємодії, що робить ці відносини ключовим елементом формування психологічного «клімату» групи. Емоційна складова міжособистісних відносин сприяє їх формуванню та розвитку, а також визначає характер взаємодії між людьми [7; 11; 14; 22; 26].

Ці відносини виникають у результаті безпосередніх контактів між конкретними людьми, які здатні висловлювати свої симпатії чи антипатії, усвідомлювати й переживати їх. Вони наповнені емоціями, що відображають ставлення індивідів або груп до взаємодії з іншими учасниками суспільного життя.

В.М. Мясіщев у своїй роботі «Проблема відношень людини та її місце в психології» підкреслював важливість взаємовідносин, зазначаючи, що вони не лише впливають на характер взаємодії, але й є її результатом. Переживання, які виникають у процесі взаємодії, можуть зміцнювати, руйнувати чи трансформувати ці відносини, створюючи динамічний процес їх розвитку [5].

Міжособистісні відносини виникають через оцінки, емоційні переживання та конкретні дії. Оцінний аспект цих відносин виникає у визначенні того, що людям подобається чи не подобається у взаємодії з іншими.

Варто відмітити, що зазвичай саме емоційний компонент є головним. М.М. Обозов говорить, що це передусім пов'язано із виникненням позитивних та негативних емоційних станів, конфліктності (внутрішньоособистісної, міжособистісної), емоційної чутливості, задоволеності собою, своїм партнером, роботою та ін. [14; 19; 25; 31].

Для опису значущості міжособистісних відносин використано таке поняття: «емоційна привабливість», «референтність» (авторитетність), «міжособистісність сумісність», «міжособистісне притягнення».

Емоційна привабливість зазвичай позначається як атракція й виникає при сприйнятті людьми один одного та виступає в якості емоційного регулятора відносин. Оцінка відносин в середині колективу породжує різноманітну гаму почуттів – від відчуття ворожості до відчуття симпатії, і проявляється у вигляді певної соціальної установки щодо іншої людини [16].

Феномени особистісної референтності і авторитетності дозволяють прояснити природу міжособистісної значущості як результат одержуваних від референтної або авторитетної особи особистісно-значущих інформаційних вкладів. Нерідко індивід починає розділяти групові норми тільки тоді, коли їх розділяє значуще для нього коло спілкування [16].

Міжособистісна сумісність – це гармонійне поєднання психологічних характеристик партнерів, яке сприяє ефективному спілкуванню та спільній діяльності. Її основою є принципи подібності та взаємодоповнення.

Міжособистісне притягнення можна застосувати як особливу властивість особистості, яка має захист у партнера по взаємодії почуття симпатії, неначе притягуючи його до себе на емоційному рівні [27].

Деструктивні форми взаємовідносини характеризуються такими явищами, як агресія, упередження, обман і егоїзм. Ці аспекти порушують гармонію міжособистісних зв'язків, створюючи негативний вплив на емоційний клімат.

Таким чином, міжособистісні відносини мають складну природу, що включає як індивідуальні риси особистості, так і соціальні норми й цінності, засвоєні в процесі соціалізації. У цих відносинах людина реалізує себе, залишаючись центральною ланкою системи взаємодії. У різних соціальних групах – сім'ї, навчальному колективі, дружньому колі чи формальних об'єднаннях – індивід проявляє свої особистісні якості, отримуючи від оточуючих оцінку та емоційне ставлення. Позитивне емоційне забарвлення цих взаємин є чинником психічного здоров'я особистості.

1.2. Дослідження внутрігрупових стосунків колективу

Група – це динамічне явище, яке постійно змінюється, проходячи етапи становлення, розвитку, а іноді й розпаду. На кожному етапі її розвитку можна проаналізувати такі ключові характеристики, як: склад (композиція), структура, групові процеси, норми, цінності та система санкцій. Вивчення психології будь-якого колективу вимагає аналізу його соціально-психологічної структури та динаміки. Аналіз групової структури забезпечує виокремлення різних систем внутрішньогрупових відносин, які розташовані ієрархічно в контексті групового функціонування [21].

Соціальна група з часом може трансформуватися у велику соціальну організацію, що супроводжується формуванням системи офіційних відносин. У цій системі основну роль відіграють групи, які забезпечують формально закріплені ролі, забезпечуючи реалізацію лідерських функцій і підпорядкування (наприклад, керівники, начальники, старости, капітани тощо). Паралельно з цим розвиваються функціональні відносини, які раніше не були визначені, але створені в процесі групової діяльності, наприклад, ролі критика, ерудита чи генератора ідей у науковому колективі [22].

Крім офіційних відносин, у групі формується система неофіційних ділових зв'язків між учасниками, які забезпечують виконання цих функцій. Неофіційні емоційні відносини, що є різноманітними формами міжособистісного

спілкування без конкретної мети, часто спрямовані на задоволення потреб у взаємодії.

Рівневий аналіз структури групи можна подати через таку послідовність:

- 1) офіційні відносини;
- 2) неофіційні ділові відносини;
- 3) неофіційні емоційні відносини.

Багатовимірний аналіз структури малої групи охоплює дослідження таких ключових характеристик, як: композиційна, соціометрична, комунікативна, рольова структура, а також структура влади та впливу [4; 5; 7; 11; 14; 21; 27; 30; 31].

Композиційна підструктура малої групи відображає сукупність стійких соціально-психологічних характеристик її членів. До цих характеристик належать освітній рівень, сімейний стан, стан здоров'я, особистісні та соціальні інтереси, а також запити учасників групи. Крім того, до композиційної підструктури входять такі показники, як чисельність групи, національний склад, соціально-демографічні особливості, соціальний статус, а також вікові й професійні характеристики членів групи.

Соціометрична підструктура малої групи збільшується сукупністю зв'язків між її членами, що складаються на взаємних симпатії і антипатії, виявлених за допомогою соціометричного тесту, розробленого Я. Л. Морено. В її основі лежать емоційні стосунки, включаючи симпатії, антипатії, міжособистісну привабливість і популярність [7; 20; 21].

Основними характеристиками соціометричної структури є:

- **соціометричний статус** кожного учасника групи, який відображає його реальне положення в системі внутрішньогрупових відносин та рівень авторитетності серед інших;
- **характер взаємних емоційних виборів і відторгнень**, що демонструє взаємні уподобання або уникнення;
- **наявність мікрогруп**, об'єднаних взаємними виборами, а також особливості відносин між цими мікрогрупами;

- **рівень згуртованості групи**, що показує її інтегрованість та психологічну сумісність членів;
- **ступінь внутрішньогрупової інтеграції**, яка характеризує єдність та спільність цінностей і цілей учасників [7; 20; 21].

Ця підструктура дозволяє оцінити динаміку емоційних відносин у групі та її вплив на взаємодію між членами.

Комунікативна підструктура малої групи накопичує сукупність зв'язків між її членами, які проходять через процес обміну інформацією в середині групи. Основними характеристиками цієї підструктури є:

- **положення учасників груп у системі комунікацій**, що шукають їх доступ до отримання та передачі інформації;
- **частота та стійкість комунікативних зв'язків**, які вказують на інтенсивність та стабільність інформаційного обміну;
- **типи комунікативних зв'язків** між членами групи, які відображають характер взаємодії в інформаційному середовищі групи [21; 26; 27; 30; 32].

Рольова підструктура малої групи охоплює зв'язки та відносини між її учасниками, що базуються на розподілі групових ролей. Ці ролі є популярні способи поведінки, які очікуються та реалізуються учасниками в межах групового процесу. У контексті рольових відносин можна виділити кілька функціональних елементів:

1. **Керівник і лідер**, які забезпечують організацію та напрямок діяльності групи.
2. **Актив**, що включає членів, які беруть активну участь у групових процесах.
3. **Середньо- та низькостатусні члени**, які є менш помітними, але мають важливі функції.
4. **Пасивні члени**, які недостатньо ініціюють дії, але є частиною групового складу [21; 26; 27; 30; 32].

Ці підструктури відображають динаміку взаємодії в групі, впливаючи на її функціонування та ефективність.

Підструктура соціальної влади і впливу в малих групах відображає взаємозв'язки між її членами, які характеризуються напрямком і силою їх взаємного впливу. Ключовими характеристиками цієї підструктури є:

- **Система зв'язків**, що визначає механізми керівництва групою, зокрема формальний соціальний вплив у структурованих групах.
- **Неофіційний вплив**, заснований на феномені лідерства, який не завжди збігається з офіційними позиціями [21; 26; 27; 30; 32].

Міжособистісні відносини в групі можуть аналізуватися як у статистиці, тобто на певний момент часу, так і в динаміці, що відображає їх розвиток. Крім того, доцільно порівнювати особливості міжособистісних стосунків у різних контекстах життєдіяльності, наприклад, у навчальній діяльності чи у дозвіллі.

Ці аспекти можуть глибше зрозуміти характер взаємодії в групі та її вплив на загальну ефективність і згуртованість.

Групова динаміка включає в себе сукупність процесів, які відбуваються в групі протягом певного часу, саме вони відображають рух групи від одного етапу її розвитку до іншого. Основою будь-яких відносин в групі є спільна діяльність. Групові процеси, пов'язані з організацією діяльності групи та її розвитком. Це процеси, що відображають весь життєвий цикл групи - від створення до розпаду. До групових процесів відносяться формування групових норм, керівництво і лідерство, конфлікти, прийняття групових рішень - все, що відбувається з і в групі в процесі її розгляду. Групові норми та цінності забезпечують регулятивну функцію взаємодії груп членів. Групові норми - це правила та стандарти поведінки, що повідомляються групою для забезпечення спільної діяльності її членів. Наявність у групах розвиненої, розгалуженої та достатньої стійкості системи групових норм дозволяє відповідати поведінці кожного члена з виробленим еталоном і полегшує здійснення соціального контролю за активністю цієї спільноти з боку соціального оточення. Соціальний контроль - це нормативне регулювання поведінки людей системою засобів впливу

суспільства та соціальної групи з метою збереження їх цільності, стійкості [22; 34; 38; 39].

Можливість здійснення групового соціального контролю зумовлена тим, що кожний індивід включений в будь-яку соціальну групу, повинен розділяти прийняті даною групою норми, які складають офіційний чи неофіційний кодекс поведінки.

Норми формуються на основі цінностей, характерних для конкретної групи. Це означає, що правила пропонуються згідно з певним світоглядом та соціальною реальністю, що займає група в соціумі. Кожна соціальна група має свої унікальні цінності, і навіть в середині однієї групи можуть існувати різні погляди на важливість тих чи інших аспектів. Тому норми зумовлені як загальними, так і специфічними для групи цінностями. Для розуміння взаємодії між групою та індивідом важливо відзначити, які зміни в цінностях та нормах прийняті для групи, що вони відкидають і чому. Також важливо, як індивідуальні та соціальні норми співвідносяться з цінностями кожної групи [11; 13].

Для запобігання поведінки, що не відповідає груповим нормам, заохочення позитивних відхилень використовують групові санкції.

Групові санкції – це механізми та інструменти, які використовують групу для стимулювання утримання індивідів існуючих у ній норм і цінностей. Санкції можуть виявлятися в формі психологічного заохочення для нормативної поведінки або покарання за ненормативну поведінку в групі. Відповідно до рівня розвитку груп та порушення характеру, санкції можуть бути позитивними чи негативними, заохочувальними чи обмежувальними.

Групове очікування є кількістю компонентів характеристик індивіда в групі. Це уявлення про те, як член групи повинен себе вести в певній ситуації. Групові очікування можна розглядати як власну форму соціальних санкцій, які регулюють взаємодію в групі. Вони реалізуються через систему поведінки передбачуваних учасників, які використовуються групою для контролю над діями індивідів.

Інший аспект групової динаміки - це процеси групового життя, зокрема утворення колективу. Становлення колективу є важливою стадією розвитку групи, яка може розглядатися як загальний розвиток групи. Процеси утворення колективу, у соціально-психологічному аспекті, також можуть бути представлені як частина динаміки, що відбувається в групі [7].

Отже, всі динамічні процеси, які відбуваються в малій групі (колективі) забезпечують визначеним чином ефективність групової діяльності: успішність у навчанні, продуктивність праці тощо. Тому при дослідженні малих груп однією з найважливіших задач являється вивчення етапів розвитку групи, які вона проходить та групові процеси, які відбуваються на кожному з цих етапів.

1.3. Міжособистісні стосунки в учнівському колективі

Колектив – це організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності. Учні́вський колектив – це об'єднання учнів майже одного віку для спільної навчальної та позакласної роботи. В умовах школи організація учнів в колективи здійснюється цілеспрямовано, згідно задачам виховання. В такому сенсі колектив є об'єктом виховного впливу та управління з боку педагогів і розглядається як педагогічне явище. Разом з тим, як, наприклад, і в трудовому колективі, в учнівському середовищі виникають різні об'єднання (за захопленнями, спільною діяльністю, взаємними симпатіями, інтересами та іншими признаками). В процесі спілкування розвиваються міжособистісні відносини. Колектив набуває свою внутрішню, суб'єктивну сторону життєдіяльності й функціонує як явище соціально-психологічне [1; 2; 3; 9; 12].

Важливим питанням при вивченні особливостей внутрігрупових взаємовідносин як в будь-якому колективі, так і в учнівському являється виявлення безпосередньо самої структури цих відносин, їх змісту. Багато в чому структура стосунків учнівського колективу походить на структуру будь-якого колективу, але й має свої особливості, пов'язані із специфікою діяльності (а саме навчальної) учнів.

Одна з ключових характеристик учнівського колективу є взаємодія офіційної та неофіційної структур. Як і в будь-якій іншій групі, в організованих дитячих спільнотах ці дві структури співіснують. Основними елементами офіційної системи разом виступають органи учнівського самоврядування, такі як учнівський комітет чи старости класів. Однак офіційна структура для дітей зазвичай має другорядне значення.

Якщо офіційні структури учнівського колективу засновуються на ділових стосунках, то підґрунтям неофіційних структур (неформальних утворень і лідерства) являються емоційні відносини – симпатія й антипатія; загальні інтереси, прихильності; спільні прагнення та ін. Неофіційна структура займає більш важливе місце в житті учнівського колективу й не рідко неофіційні лідери мають більший авторитет, ніж офіційні. Неофіційні об'єднання й лідери мають неабиякий вплив на членів колективу, тому необхідно намагатися, щоб офіційно обраний лідер був авторитетним учнем, який користується повагою та підтримкою своїх однокласників. В цілому слід відзначити високу емоційність, «психологізм» учнівських колективів [2; 9; 12].

Вивчаючи структуру учнівського колективу, важливо звернути увагу на структурно-рольові відносини в групі однолітків. Одним із ключових результатів розвитку групи є формування позиції лідера. Лідерство в дитячих групах має свої особливості. У рамках педології та вікової психології вивчалось явище, яке тоді називали «верховодством», зараз ми це співвідносимо з поняттям «лідерства». Д. Б. Ельконін у своїх ранніх роботах виділив кілька стадій розвитку верховодства:

1. **Пасивне верховодство.**
2. **Активне верховодство**, яке проявляється лише в окремих моментах співпраці.
3. **Активне верховодство**, що охоплює значні частини діяльності, але не весь процес.

Хоча ця класифікація виглядає дещо застарілою, вона демонструє важливу ідею розвитку *феномену лідерства* [7; 20; 25; 30].

Сучасні дослідження, що проводяться на межі соціальної та вікової психології, детально аналізують вертикальну ієрархію відносин у групах. На теоретичному рівні фахівці розрізняють позиції лідера та соціометричної «зірки», але на практиці ці феномени часто переплітаються. Це зумовлено особливостями дитячих груп, які традиційно є дифузними, тобто менш структурованими, з домінуванням соціометричної структури.

Повноцінне лідерство в малих групах стає актуальним у підлітковому та юнацькому віці, коли відбувається активне формування ціннісної структури особистості. У цей період лідерство набуває більш визначених форм, а роль лідера стає компонентом групової динаміки.

У спільному дослідженні Р. Л. Кричевського та Є. М. Дубовської було підтверджено, що в юнацьких групах одним із основних механізмів вплив лідера на наступників є ідентифікація з ним інших груп членів. Це уточнює роль лідера в контексті впливу групи однолітків на процес соціалізації особистості. Лідер, як носій групових цінностей, стає тим орієнтиром, через який підліток формує власну ціннісну систему [5; 9; 12].

Учнівський колектив має особливу роль у житті дітей, оскільки протягом понад 9-11 років є одним із ключових інститутів соціалізації. Очевидно, що в будь-якому колективі одні учні користуються більшою симпатією однокласників, інші – меншою, а деякі взагалі опиняються в соціальній ізоляції. Така вибірковість різних позицій учнів у системі міжсистемних відносин впливає на їх психічне здоров'я, успішність у навчанні та формуванні особистості.

Основним завданням педагога та шкільного психолога є підтримка дитини у виході з несприятливої позиції в системі відносин. Для важливого цього розуміти не лише поточне місце кожного учня, але й причини, які зумовлюють таке становище.

Висновки до розділу 1

У першому розділі ми проаналізували теоретичні аспекти феномену

міжособових стосунків у психологічних дослідженнях, дослідження внутрігрупових стосунків колективу, а саме учнівського колективу.

Дали визначення таким поняттям, як: «суспільні відносини», «міжособистісні відносини», «емоційна привабливість» (атракція), «референтність» (авторитетність), «міжособистісна сумісність», «міжособистісне притягнення», «групова структура», «композиційна підструктура малої групи», «соціометрична підструктура малої групи», «комунікативна підструктура малої групи», «рольова підструктура малої групи», «підструктура соціальної влади і впливу в малій групі», «групова динаміка», «групові норми», «соціальний контроль», «групові санкції».

Було встановлено, що взаємостосунки в учнівському колективі займають особливе місце в житті всіх школярів. Найбільшої значущості набувають стосунки в класі в підлітковому віці. Тому вкрай важливо намагатися гармонізувати міжособистісні відносини в учнівських групах, за необхідності, допомагати дітям вийти з несприятливого для їх особистості місця в системі відносин, що передбачає насамперед осмислення структури та динаміки стосунків в дитячих колективах.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ СТОСУНКІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

2.1. Методологічні підходи до дослідження внутрігрупових стосунків в учнівському колективі

Дослідження малих груп розвивалися в трьох основних напрямках, які склалися в руслах різних дослідницьких підходів: 1) соціометричний; 2) соціологічний; 3) школа «групової динаміки».

Соціометричний підхід у вивченні малих груп пов'язаних з Я. Морено. Він розрізняв дві структури відносин у суспільстві: макроструктуру (простір розміщення індивідів у різних формах діяльності) і мікроструктуру (психологічні відносини індивіда з оточуючими). Я. Морено вважав, що всі конфлікти, в тому числі соціальні, викликають розбіжність між цими структурами. Система симпатій і антипатій, які відображають психологічні відносини, часто не відповідають макроструктурі, і люди, які ми сприймаємо як оточуючих, не завжди належать до нашої макроструктури. Тому важливо перебудувати макроструктуру, щоб вона відповідала мікроструктурі [40].

Соціометрія – це теорія і метод, який успішно використовується фахівцями для вивчення структури міжособистісних відносин у групах. Цей метод дозволяє отримати важливу інформацію про динаміку розвитку відносин у групі. Соціометрія також використовується для вивчення впливу особистості на інші групи членів. Вона працює в наукових дослідженнях і практичній діяльності, включаючи визначення ефективності групової роботи, аналіз психологічного клімату колективу та розподіл по командам і бригадам.

Будь-який фахівець, який застосовує цей метод, в першу чергу повинен розуміти його призначення, сильні й слабкі сторони [40].

Соціологічний напрямок у вивченні малих груп пов'язаних із дослідженнями, проведеними Е. Мейо. Під час цих досліджень, спрямованих на

вивчення впливу освіти на продуктивність праці, Е. Мейо виявив наявність особливих неформальних відносин у середній робочій групі. Він вважав, що ці відносини можна використовувати як фактор впливу на групу в інтересах компаній. Ці відкриття легли в основі теорії «людських відносин», яка стала важливою частиною управлінської практики.

Теоретичне значення дослідження Е. Мейо сталося в тому, що вони показали наявність двох типів структур у малих групах, що відкрило нові можливості для подальших досліджень. Після цих досліджень з'явився цілий напрямок у вивченні малих груп, спрямований на аналіз кожного з цих типів структури та визначення їх значення в системі управління групою [38].

Школа «групової динаміки», пов'язана з ім'ям К. Левіна, є однією з найбільших психологічних напрямків у дослідженні малих груп. Цей напрямок базується на теорії поля, розробленій саме К. Левіном. Ця теорія стверджує, що закони соціальної поведінки можна зрозуміти через аналіз психологічних і соціальних сил, що їх починають. Ця концепція була розширена на групу досліджень, де досліджувалися ці сили, їх розташування та вплив. Один із ключових методів аналізу поля включав створення в лабораторних умовах групи з певними характеристиками для подальшого спостереження за їх функціонуванням. В цілому ця школа досліджувала природу групи, умови її створення, взаємодію з особистостями та іншими групами, а також умови успішного функціонування. Особлива увага була приділена утворенню норми, стабільності груп, взаємозв'язку індивідуальних мотивів та групових цілей, а також лідерству в групах [39].

Отже, можна сказати, що розглянуті напрямки дослідження, непорівнянні між собою й кожний з них задав певну лінію у вивченні малих груп.

2.2. Методи та організація дослідження внутрігрупових стосунків в учнівському колективі

Найважливішими задачами при вивченні груп є осмислення структури та динаміки внутрігрупових стосунків в них. Колектив не є виключенням, так як

особливості функціонування в ньому особливо не відрізняються від таких в будь-яких інших групах. Тому досліджуючи психологію колективу, спочатку ми вирішили ознайомитися із його структурними та динамічними компонентами за методикою Я.Л. Морено, яка призначена саме для дослідження внутрігрупових стосунків у групі [40].

На першому – підготовчому етапі дослідження було встановлено час проведення дослідження (15 год. 30 хв.) та підготовлено 16 соціометричних карток.

Соціометричне дослідження проводилося у квітні 2024 року. В дослідженні прийняли участь 16 учнів 7-го класу: із них 8 дівчаток та 8 хлопчиків. Вік досліджуваних 13 – 14 років. Дослідження проводилося протягом 2 днів.

На другому – діагностичному етапі дослідження кожному учаснику було надано індивідуальну соціометричну картку та надано детальну інструкцію:

«Пропонуємо Вам долучитися до дослідження, спрямованого на покращення психологічного клімату у Вашому колективі. Отримана інформація є конфіденційною і не буде розголошуватися у групі. Кожен учасник може ознайомитися зі своїми результатами індивідуально.

На картці, яка знаходиться перед Вами, заповніть своє ім'я, прізвище та дату. Далі важливо прочитати запитання і, відповідно до них, оберіть і запишіть прізвища та ім'я не більше трьох однокласників у порядку надання переваги.

Наприклад, можете уявити, що Ви берете до виконання навчального проєкту лише одну людину з усіх однокласників. Хто це буде? Запишіть цю особу в графі «в 1 чергу». Якщо б Ви могли взяти двох, кого б ще взяли? Запишіть цю людину в графі «у 2 чергу». Якщо б обирали трьох, кого б ще додали? Запишіть цю особу в графі «в 3 чергу».

Аналогічно відповідайте на наступні запитання, заповнюючи відповідні графи. Процес заповнення картки займає у вас лише кілька хвилин».

Ця інструкція була спрямована на забезпечення розуміння завдання та створення комфортних умов для учасників дослідження. Після закінчення

заповнення, картки були зібрані й на основі отриманих відповідей був проведений кількісний та якісний аналіз. Кількісна обробка даних складалася з трьох етапів.

На табличному етапі обробки даних були побудовані 2 соціоматриці. На соціоматрицях одночасно фіксувалися позитивні й негативні вибори кожного досліджуваного.

Для кожного члена групи було підраховано:

- кількість отриманих позитивних виборів;
- кількість отриманих взаємних позитивних виборів;
- кількість отриманих негативних виборів;
- кількість отриманих взаємних негативних виборів.

Для колективу в цілому було підраховано:

- загальну кількість позитивних виборів;
- загальну кількість взаємних позитивних виборів;
- загальну кількість негативних виборів;
- загальну кількість негативних виборів [40].

На графічному етапі на основі соціоматриці була побудована 1 соціограма. Побудована соціограма дала змогу схематично зобразити ставлення досліджуваних один до одного, зробити порівняльний аналіз групових взаємозв'язків та наочніше проілюструвати їх на площині.

На індексологічному етапі було підраховано індекс групової згуртованості за формулою:

$$KB = R1 / R,$$

де KB – коефіцієнт взаємності;

R1 – кількість взаємних позитивних виборів;

R – загальна кількість позитивних виборів у групі.

Чим вищий індекс групової згуртованості, тим вищим є рівень внутрігрупової інтеграції та психологічної сумісності [40].

На третьому заключному етапі дослідження були сформовані висновки щодо характеру міжособових та неформальних стосунків, існування мікрогруп

та їх лідерів у досліджуваному колективі.

Висновки до розділу 2

У другому розділі ми розглянули методики, які використовують для вивчення структури та динаміки внутрігрупових стосунків малих груп і дали їх короткий опис. Описали та обґрунтували вибір методики для нашого дослідження.

Обраними методами нашого дослідження стали: методи теоретичних досліджень (аналіз, синтез, порівняння та узагальнення науково-теоретичної літератури з проблеми); психодіагностичні методи: дослідження структури та динаміки внутрігрупових стосунків колективу проводилося за допомогою методики соціометрії Я.Л. Морено; методи статистично-математичної обробки даних: описова статистика (відсотковий аналіз, середнє значення).

Сплановано процедуру проведення дослідження, описано вибірку.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ВНУТРІГРУПОВИХ СТОСУНКІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

3.1. Особливості структури та динаміки внутрігрупових стосунків учнівського колективу

Аналізуючи отримані дані дослідження внутрігрупових стосунків у сфері навчальної діяльності (див. додаток Б.) видно, що 16 учнів досліджуваного класу зробили 48 позитивних виборів із 48 можливих. Серед загальної кількості позитивних виборів 26 взаємних. Рівень групової згуртованості нижче середнього (**KB = 0,54**)

При відповіді учнів на питання, що спрямовані на виявлення антипатії зроблено 8 виборів із 48 можливих, з яких лише 2 є взаємними.

Порівняльний аналіз індивідуальних результатів дав змогу з'ясувати «соціометричні позиції» учнів в класі. В досліджуваному учнівському колективі виділилися 2 дівчат та 1 хлопець, які отримали груповий статус соціометричних зірок, це: О.А. (7 позитивних виборів, серед яких 3 – взаємні), С.М. (6 позитивних виборів, серед яких 3 - взаємні), І.Б. (7 позитивних виборів, серед яких 3 – взаємні). У класі 7 учнів, яким надають однокласники перевагу, це : дівчата О.Є., М.О. і хлопці Н.А., М.Г., М.З., М.К., С.Н. Хлопчик (Д. Х.) та дівчатка (А.В., Г.Д., Т.К.) отримали 1 – 2 позитивні вибори. Жодного вибору не отримав П.П. та тільки негативні – І.В.

Проаналізувавши результати дослідження внутрігрупових стосунків у сфері дозвілля (див. додаток А і додаток Б.), та порівнявши їх з даними у сфері навчальної діяльності, можна сказати, що в структурах взаємовідносин в різних сферах діяльності досліджуваного учнівського колективу суттєвих відмінностей не спостерігається.

Учні зробили 48 позитивних виборів із 48 можливих, з яких 26 взаємних та 13 негативних виборів, з яких тільки 2 взаємних.

У сфері дозвілля визначилися соціометричні зірки ті, що й у сфері

навчальної діяльності: О.А. (7 позитивних виборів, серед яких 3 – взаємні), С.М. (6 позитивних виборів, серед яких 3 – взаємні), І.Б. (7 позитивних виборів, серед яких 3 – взаємні). 7- ми учням надають перевагу (О.Є., М.О., Н.А., М.Г., М.З., М.К., С.Н.). 4 – и учня отримали 1 – 2 позитивних вибори (А.В., Г.Д., Т.К., Д.Х.). Так само отримала тільки негативні вибори І.В., а П.П. в сфері дозвілля отримав 2 негативні вибори (в сфері навчальної діяльності не отримав жодного вибору).

З метою глибшого якісного аналізу групових взаємозв'язків ми побудували соціограму (див. рис. 3.1). Так як у внутрігрупових стосунках учнів у процесі навчальної діяльності та дозвілля суттєвих відмінностей не було встановлено (окрім даних П.П. (№ 14), який в сфері навчальної діяльності не отримав жодного вибору, а в сфері дозвілля отримав 2 негативні вибори), ми побудували одну соціограму.

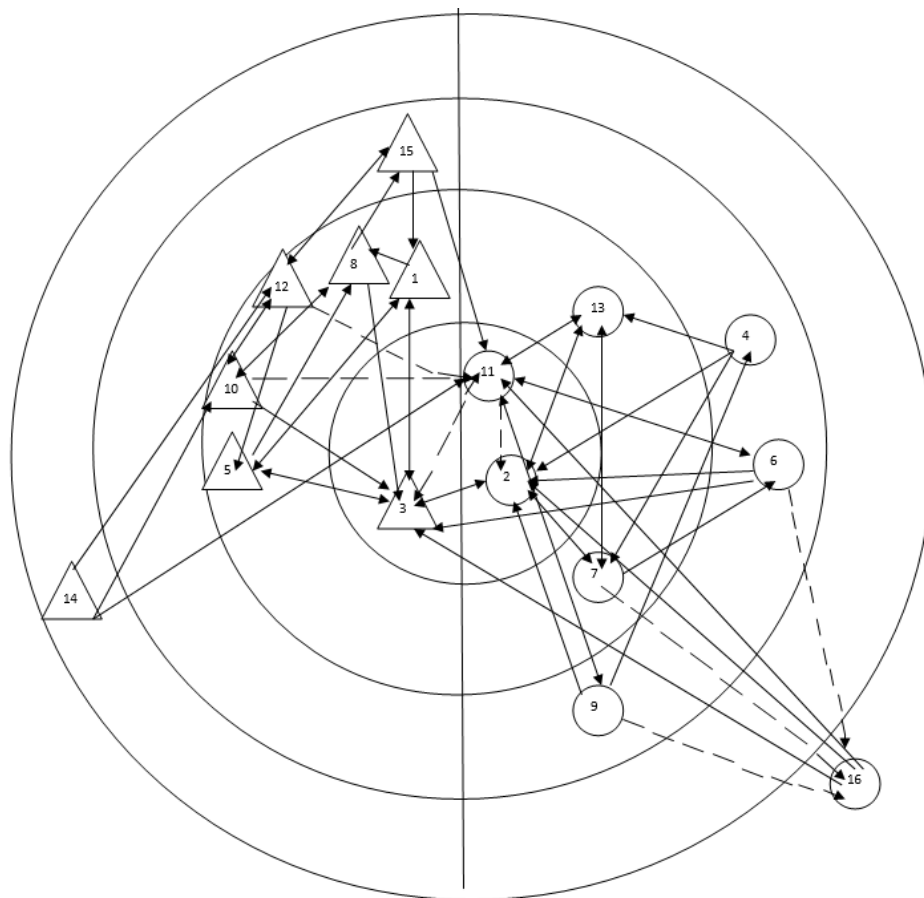

Рис. 3.1. Соціограма учнівських стосунків в класі

Аналізуючи соціограму, ми маємо змогу спостерігати, що хлопці та дівчата у класі майже не взаємодіють. Крім О.А. (№ 2), лідера класу, яка вибрала І.Б. (№ 3), також лідера (вибір взаємний), та відторгнута І.В. (№ 16), яка теж вибрала (вибір односторонній) І.Б. (№ 3) дівчата зробили вибори серед дівчат. Хлопці теж надали перевагу хлопцям, за винятком, як вже говорилося вище, І.Б. (№ 3), у якого взаємний вибір із О.А. та ізольованого П.П. (№ 14), який проявив симпатію (вибір односторонній) до С.М. (№ 11), другого лідера серед дівчат. Негативних виборів серед хлопців немає, окрім в сторону дівчат. М.К. (№10), С.Н. (№12) та І.Б. (№ 3, вибір взаємний), виявили антипатію до С.М. (№ 11).

С.М. (№ 11), один з лідерів серед дівчат, виявила негативне ставлення до О.А. (№ 2), другого лідера серед дівчат, що свідчить про неприйняття ними одне одного. Між С.М. (№ 11) та І.Б. (№ 3), лідером серед хлопців, взаємний негативний вибір, який говорить про взаємну антипатію між ними.

Внутрігрупові стосунки учнів у сфері навчальної діяльності. Натомість, між одним з лідерів серед дівчат та лідером серед хлопців (№2 та №3) взаємна симпатія.

На соціограмі чітко видно, що у досліджуваному учнівському колективі існує дві мікрогрупи серед хлопців (№1, №3, №5 – лідер) та серед дівчат (№2 – лідер, №7, №13), що свідчить про взаємні більш дружельобні взаємовідношення між членами цих груп.

В цілому картина внутрігрупових стосунків у групі дівчат та хлопців майже однорідна, за винятком особливостей взаємодії однокласників з ізольованим П.П. (№14) та відторгнутою І.В. (№ 16). На соціограмі чітко видно, що П.П. зробив три позитивних вибори (один з них на користь одного з лідерів серед дівчат №11), але його не вибрав ніхто. І.В. також зробила три позитивних вибори (усі на користь лідерів класу №2, №3, №11), але у відповідь отримала неприйняття від трьох однокласниць (№6, №7, №9).

Отже, можна зробити висновок, що в досліджуваній групі *рівень внутрігрупової інтеграції та психологічної сумісності нижче середнього, що*

свідчить про несприятливий психологічний клімат у колективі.

В групі є три лідери: двоє дівчат та хлопець; утворені дві мікрогрупи, до однієї з яких входять хлопці, серед яких є лідер, до другої – дівчата, теж з лідером. Специфічні відносини спостерігаються між лідерами класу: один з лідерів серед дівчат демонструє неприязнь по відношенню, як до лідера – хлопця, так і до другого лідера серед дівчат, що свідчить, мабуть, про небажання поділяти лідерську позицію з іншими тими, хто теж користується авторитетом. До того ж ця неприязнь взаємна з лідером – хлопцем. А ось між другим лідером серед дівчат і лідером – хлопцем існує взаємна симпатія. Хлопці з дівчатами майже не взаємодіють. В групі є ізольований учень та відторгнута учениця. У внутрігрупових стосунках учнів у процесі навчальної діяльності та дозволя суттєвих відмінностей не встановлено, що свідчить про стабільність відносин у різних сферах.

3.2. Рекомендації щодо розвитку учнівського колективу

Результати емпіричного дослідження показали проблему низької згуртованості учнівського класу. А також, проблеми міжособистісних стосунків в учнівському колективі: наявність великої кількості мікрогруп, декількох лідерів в класі, учнів зі статусом «знехтувані» та «ізольовані», низький показник рівня психологічної сумісності. Тому бачимо необхідність у впровадженні низки заходів, щодо підвищення цих показників та сприяння розвитку динаміки внутрігрупових стосунків учнівського колективу.

Варто відмітити, що в дослідженні взяли участь учні 7 класу, вік яких можемо визначити як підлітковий. Саме на цьому етапі їх вікового розвитку також можуть виникати проблеми щодо стосунків в учнівському класі.

Формування згуртованої учнівської групи залежить від наявності в її членів таких якостей:

- уміння слухати та співчувати (розвинені навички емпатії);
- готовність допомагати іншим;
- уміння знаходити спільну точку зору, цінності та інтереси;

- чіткість і прозорість позицій;
- прагнення уникати конфліктів;
- відкритість і гнучкість [12].

Саме на розвиток цих «умінь» ми і будемо скеровувати свої зусилля щодо їх розвитку.

Проте існують чинники, які можуть перешкоджати згуртованості групи:

- бажання домінувати або постійно вступати в суперечки;
- негативна оцінка ідей інших як неправильних чи поганих;
- звичка бути завжди правим;
- потреба бути переможцем і брати верх;
- байдужість, апатія, нудьга.

Наша робота з учнівським колективом має здійснювати корекцію з метою їх уникнення та викоренення із взаємодії між учнями класу [1; 2].

Стадіями формування згуртованої групи можемо виділити такі:

1. *Прийняття членами групи один одного.*

На цьому етапі усуваються недовіра та відчуження, створюється атмосфера готовності до взаємодії.

2. *Розвиток комунікацій.*

Відбувається розширення каналів спілкування, формуються відверті та щирі комунікації між членами групи.

3. *Формування групової солідарності.*

Посилюється довіра та почуття групової ідентичності. Члени групи отримують задоволення від перебування в колективі, підтримують і допомагають один одному.

4. *Прагнення до максимізації групового успіху.*

На цьому етапі раціонально використовуються індивідуальні здібності учасників, розвивається взаємодопомога, забезпечується неформальний колективний контроль за виконанням завдань, наприклад, у проектній діяльності.

Ці етапи та якості є основою для формування ефективної та згуртованої групи, здатної досягати спільних цілей [1; 2; 3; 9; 12].

Щодо питань поліпшення та розвитку колективу є проведено та розроблено багато напрацювань. Варто згадати ще А. Макаренко, який в своїй роботі детально визначає кілька стадій розвитку дитячого колективу:

1. Перша стадія. На цьому етапі після організаційного оформлення колективу важливо сформувати систему педагогічних вимог, які мають бути зрозумілими, рішучими за формою та включати елементи навіювання. Необхідно створити ядро активу з учнями, які добре вчитися, підтримувати правила, мають організаторські можливості та є вимогливими до себе й інших. етап не слід затягувати, після тривала залежність Цей учень від педагогів ускладнює перехід до самостійного учня самоврядування.

2. Друга стадія. Вимоги педагогів підтримуються активом, який намагається висувати їх до своїх товаришів. Формується орган самоврядування, розширюється актив, триває процес пошуку друзів і вивчення одного. Важливим завданням педагогів є допомога активу у засвоєнні своїх прав, обов'язків і методів роботи. На цьому етапі можуть виникати неофіційні групи, які протиставляють себе активу, але уряд допоможе знайти з ними розуміння.

3. Третя стадія. На цьому етапі колектив самостійно висуває вимоги. Вихованці згуртовуються через спільну діяльність, актив набуває авторитету, а вимоги педагогів і активу стають нормою поведінки для всіх учнів.

4. Четверта стадія. Учні сприймають загальноприйняті вимоги як власні, що створюють умови для формування складніших завдань і видів діяльності [21].

На всіх етапах педагоги працюють над згуртуванням колективу, використовуючи систему поступових цілей. Значну роль у цій різноманітній формі формує традиційність, особливо щоденних, які сприяють вихованню почуття обов'язку, честі та гордості за колектив.

Аналізуючи наш учнівський колектив, вбачаємо його розвиток на другій стадії та вбачаємо до застосування низки заходів щодо прогресування його у розвитку до наступного етапу.

Окрім того, гарно працює в учнівському колективі ***принцип паралельної дії***, який передбачає пред'явлення вимоги через колектив, що сприяє згуртуванню учнів. Організація різноманітної спільної діяльності, як от шкільні свята, екскурсії чи подорожі містами України, допоможе налагодити стосунки між учнями та зробити життя колективу цікавим [21].

Ще одним сучасним інструментом у роботі з учнівським колективом є впровадження заходів «team building».

Тимбілдинг як сучасний підхід до згуртування колективу також може бути ефективним. Його види:

- Спортивний тимбілдинг: активний відпочинок із квестами та естафетами.
- Історичні рольові ігри: відтворення подій минулого.
- Мистецькі заходи: розвиток творчого потенціалу через інтелектуальні ігри, живопис чи віршування.
- Психологічний тимбілдинг: тренінги для виявлення лідерів і покращення комунікації [23].

Також згуртування сприяють невеликим вправам та іграм, які можна проводити під час відпочинку, подорожей чи класних годин.

Ще одним інструментом у роботі з групою є соціально-психологічний тренінг. Соціально-психологічний тренінг, за визначенням Г. Ковальова, є «засобом впливу, спрямованим на розвиток знань, соціальних установок, навичок і досвіду в галузі міжособистісного спілкування, засобом розвитку компетентності у спілкуванні, а також засобом психологічного впливу» [15].

Методологічною основою розробки тренінгової програми стали праці І. В. Вачкова, Ю. М. Ємельянова, Л. Б. Петровської, Т. С. Яценко. У програмі також інтегровані методики та прийоми підвищення рівня згуртованості молодших

школярів, розроблені А. Г. Грецовим, О. В. Мажарою, Л. А. Патомахіною, Н. Г. Сартаном і К. Фопелем [8; 23; 37].

Мета тренінгу: підвищити рівень згуртованості учнівського колективу.

Завдання тренінгу:

- налагодження доброзичливих стосунків між членами групи.
- знаходження спільних рис серед учасників для покращення взаємодії.

- формування почуття довіри один до одного.

- розвиток уміння працювати в команді.

Методи роботи:

- Ігри.
- Релаксаційні вправи.
- Арт-терапевтичні вправи, спрямовані на підвищення рівня згуртованості.

Очікувані результати:

- Підвищення рівня групової згуртованості.
- Покращення взаємостосунків між членами колективу.

Організаційні аспекти:

- **Кількість учасників:** 16 учнів.
- **Цільова аудиторія:** учні 7 класу.

Повний конспект тренінгу представлений у додатку В.

Отже, є багато різних інструментів у розвитку учнівського колективу. Основне завдання є налагодження взаємодії у цьому прагненні на рівні «учні»-«класний керівник»-«вчителі школи»-«батьки». Тільки із залученням всіх ланок педагогічного процесу матимемо позитивний результат.

Висновки до розділу 3

Ми успішно провели дослідження. У результаті чітко простежується динаміка та структура внутрігрупових стосунків досліджуваного учнівського колективу. Так, на першому етапі дослідження спостерігається загальна кількість

зроблених позитивних та негативних виборів кожним членом групи, в тому числі й взаємних. На другому етапі дослідження простежується ставлення досліджуваних один до одного, характер міжстатевих виборів та зв'язків у групі, наявність в колективі мікрогруп та лідерів, знехтуваних та ізольованих, динаміка стосунків учнів у сфері навчальної діяльності та дозвілля. Але, разом з тим, не з'ясовано чому одних членів групи обирають, а іншими нехтують; що забезпечує людині певне місце в структурі міжособистісних стосунків; чим пояснюється положення тих членів групи, яких ніхто не вибирає; чим викликане існування окремих угруповань і яка їх роль у житті колективу.

Було проаналізовано різні інструменти сприяння розвитку динаміки внутрігрупових стосунків учнівського колективу.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота присвячена актуальній для практичної психології проблемі дослідження внутрігрупових стосунків в учнівському колективі. Узагальнення результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження окресленої проблеми дає підстави для таких висновків.

1. У вітчизняній та зарубіжній психології проблемою вивчення міжособових відносин у групі займаються: Г. Андреева, Л. Гозман, О. Коломінська, Я. Коломінський, Є. Кузьмін, К. Левін, Я. Морено, М. Обозов, А. Петровський, Н. Селіванов, Л. Уманський, В. Шпалінський, М. Ярошевський та інші.

На основі проведеного теоретичного аналізу ми даємо визначення таким поняттям, як: «суспільні відносини», «міжособистісні відносини», «емоційна привабливість» (атракція), «референтність» (авторитетність), «міжособистісна сумісність», «міжособистісне притягнення», «групова структура», «композиційна підструктура малої групи», «групова динаміка», «групові процеси», «групові норми», «групові цінності», «соціальний контроль», «групові санкції», «групові очікування».

2. Другий розділ присвячений вивченню основних зарубіжних та вітчизняних напрямків дослідження малих груп, серед яких: соціометричний напрямок Я. Морено, соціологічний напрямок Е. Мейо, «школа «групової динаміки» К. Левіна.

Нами було встановлено, що: найважливіша специфічна риса міжособистісних (психологічних) відносин – це емоційна основа, зміст якої змінюється в двох протилежних напрямках: від кон'юнктивних до диз'юнктивних та навпаки; за рівневою структурою відносини в групі можна розглядати як офіційні, неофіційні ділові, неофіційні емоційні та за багатомірною структурою – за такими підструктурами, як: композиційна, соціометрична, комунікативна, рольова та влади й впливу; міжособистісні відносини в групі можна розглядати в статиці, в тому вигляді, в якому вони сформувалися на даний момент часу, і в динаміці, тобто в процесі розвитку;

вкрай важливо намагатися гармонізувати міжособистісні відносини в колективі, за необхідності, допомагати вийти з несприятливого для їх особистості місця в системі відносин, що передбачає насамперед осмислення структури та динаміки стосунків в колективах.

Нами було розглянуто методики, які використовуються для вивчення структури та динаміки внутрігрупових стосунків малих груп, яким ми дали короткий опис, сплановано процедуру проведення дослідження, описано вибірку.

3. Кількісна обробка даних складалася з трьох етапів: *табличного*, який передбачав побудову двох соціоматриць, оскільки взаємовідносини в класі вивчалися у сферах навчальної діяльності та дозвілля; *графічного*, внаслідок чого на основі соціоматриці була побудована соціограма, так як у внутрігрупових стосунках учнів у процесі навчальної діяльності та дозвілля суттєвих відмінностей не було встановлено; *індексологічного*, в результаті чого був отриманий індекс групової згуртованості учнівського колективу.

На заключному етапі дослідження були сформовані висновки щодо характеру міжособових стосунків, існування мікрогруп та їх лідерів у досліджуваному класі.

Аналіз результатів дослідження показав, що в досліджуваній групі рівень внутрігрупової інтеграції та психологічної сумісності нижче середнього, що свідчить про несприятливий психологічний клімат у колективі. В групі є три лідери: двоє дівчат та хлопець; утворені дві мікрогрупи, до однієї з яких входять хлопці, серед яких є лідер, до другої – дівчата, теж з лідером. Специфічні відносини спостерігаються між лідерами класу: один з лідерів серед дівчат демонструє неприязнь по відношенню, як до лідера – хлопця, так і до другого лідера – дівчини, що свідчить, мабуть, про небажання поділяти лідерську позицію з іншими. До того ж ця неприязнь взаємна з лідером – хлопцем. Між другим лідером серед дівчат та лідером серед хлопців існує взаємна симпатія. Хлопці з дівчатами майже не взаємодіють. В групі є ізольований учень та відторгнута учениця. У внутрігрупових стосунках учнів у процесі навчальної

діяльності та дозвілля суттєвих відмінностей не встановлено, що свідчить про стабільність відносин у різних сферах.

Результати емпіричного дослідження показали проблему низької згуртованості учнівського класу. А також, проблеми міжособистісних стосунків в учнівському колективі: наявність великої кількості мікрогруп, декількох лідерів в класі, учнів зі статусом «знехтувані» та «ізолювані», низький показник рівня психологічної сумісності. Тому нами було підібрано та сплановано низки заходів, щодо підвищення цих показників та сприяння розвитку динаміки внутрігрупових стосунків учнівського колективу.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо у вивченні динаміки розвитку учнівського колективу на інших етапах її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анопрієнко О. В. Постравматичний стресовий розлад у дітей підліткового віку із зони АТО. *Збірник тезисів III-я Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Актуальні питання та перспективи розвитку медичної допомоги і соціальних послуг підліткам та молоді на принципах «дружнього підходу» в Україні»*. Київ, 2016. С. 60-61.
2. Бандура Г. Теоретичні аспекти вивчення емоційних проявів у підлітків. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2013. Вип. 4. С. 226-231.
3. Берекіч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків. *Психолог*. 2004. №23-24. С.41-43.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.
5. Блинова О.Є. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: колективна монографія. Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2018. 428 с.
6. Бургін М. С. Соціальна активність людини як прояв її життєвої позиції. *Проблеми соціальної психології*. 1992. Вип. 2. С. 38-44.
7. Гавриш Н. В. Теоретичні засади формування педагогічної команди як суб'єкту управління якістю роботи дошкільного навчального заклад. *Збірник наукових праць Бердянського держ. пед. ун-ту (Педагогічні науки)*. № 1. Бердянськ : БДПУ, 2010. С. 48-53.
8. Гертер Г. Работа у команді : практичні рекомендації для роботи у групі. Харків : Гуманітарний центр, 2006. 192 с.
9. Гончарук Н. Г. Особливості переживання кризової ситуації в Україні підлітками, залежно від місця проживання <http://int-konf.org/konf052015/1059-goncharuk-gosoblivostperezhivannya-krizovoyi-situaciyi-v-ukrayin-pdltkami-zalezghno-vd-mscyaprozhivannya>.
10. Горностай П. П. Психологія рольової самореалізації особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи»; Ін-т соціальної та

політичної психології АПН України. К., 2009. 32 с.

11. Джун Ван. Психологічні особливості самосприйняття як фактор соціалізації підлітків: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О., 2009. 19 с.

12. Дороніна, М. С. Управління організаційною поведінкою: Монографія. Харків, 2011. 200 с.

13. Дрозденко К.С. Загальна психологія в схемах і таблицях: Навч. посібник. К.: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.

14. Дудкін, П. Д., Мосій О. Б. Організаційна поведінка. Аспекти ефективного підприємництва. Тернопіль, 2015. 252 с.

15. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 112 с.

16. Казміренко В. П. Соціально-психологічна регуляція діяльності організацій. *Психологія і суспільство*. 2004. №2. С. 5-29.

17. Карамушка Л. М. Технологія психологічної підготовки працівників системи державної служби до роботи в команді. *Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту імені Т. Г. Шевченка ; Серія «Психологічні науки»* : Зб. наукових праць : [у 2 т.] Чернігів : ЧДПУ, 2009. Вип. 74. Том 1. С. 204-212.

18. Лактіонова Г. Лідер майбутнього: нове видання стратегії та практика. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 3. С. 44-49.

19. Лактіонов О. М. Вибір мотиваційно-ціннісного простору особистості. *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна ; Серія «Психологія»*, 2005. № 662. С. 74-79.

20. Лебедева С. Ю. Роль соціально-психологічного тренінгу у формуванні групової згуртованості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2009. Вип. 1. С.88-95.

21. Лемак М.В., Петрище В.Ю. Психологу для роботи: діагностичні методики. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші. 2012. 616 с.

22. Ложкін Г. В. Команда як колективний суб'єкт діяльності в

соціальної організації. *Соціальна психологія*. 2005. № 6 (14). С. 52-58.

23. Михайленко В. О. Психологічні умови підготовки працівників державної служби до роботи у команді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05. «Організаційна психологія, економічна психологія»; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2009. 22 с.

24. Михайлов Г. Мотивація как функція управління. *Прикладна психологія і психоаналіз*. 2002. № 1. С. 15-30.

25. Молчанова, А. О., Воляник І. В, Кондратьєва В. П. Організаційна поведінка. Івано-Франківськ, 2015. 176 с.

26. Москаленко В. В. Соціальна психологія : навч. пос. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.

27. Орбан-Лемдрик Л. Е. Психологія управління: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ, 2001. 694 с.

28. Потомахіна Л. А. Психологічна гра « Команда». *Шкільному психологу усе для роботи*. 2014. №6 (66). С. 30-33.

29. Професійний розвиток педагога Нової української школи в умовах формальної і неформальної освіти: електронний збірник спецкурсів: авторський колектив / загальна ред. проф. Т. М. Сорочан; упорядники: В. В. Сидоренко, Я. Л. Швень. К.: ЦПППО, 2018. 320 с.

30. Скрипник М. І., Швень Я. Л. Професійний розвиток науковопедагогічних працівників у системі освіти дорослих: збірник методик і тестових діагностичних завдань. К.: ЦПППО, 2017. 105 с.

31. Титаренко Т. М. Постмодерна особистість у динаміці самоконструювання. *Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика* : Зб. наук. Праць. За ред. Н. В.Чепелевої. К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». 2010. Т. 2. Вип. 6. С. 5-14.

32. Третьяченко В. В. Колективні суб'єкти управління. К. : Абрис, 1989. 586 с.

33. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції : навчальний посібник. Київ : Либідь, 1996 . 254 с.

34. Cartwright D. The Nature of Group Cohesiveness. Group Dynamics Research and Theory Harper & Row, 1968. Third ed. P. 91-109.
35. Levin K. Group decision and social change : Reading in social psychology N. Y., 1947. P.30.
36. Moreno J., Jennings H. Statistics of Social Configurations. Sociometry. 1937. P.342-374.